

УДК: 378+373.4+371.13+811'161.2+81'27

Марія Анатоліївна Сокаль,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янського мовознавства,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО ПІДХОДУ В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто питання лінгводидактичної підготовки вчителя до роботи з етнокультурною інформацією. Розкрито актуальність соціокультурної спрямованості сучасної мовної освіти, вивчення мови у нерозривному зв'язку з культурою українського народу. Визначено принципи відбору дидактичного матеріалу для навчання мови в лінгвокраїнознавчому аспекті. Продемонстровано етнокультурну орієнтацію мовних одиниць різних рівнів. Запропоновано особливі методичні прийоми презентації народознавчої інформації.

Ключові слова: соціокультурна компетентність учнів, майбутній вчитель української мови, лінгвокраїнознавча підготовка, лінгвокультурний підхід, етнокультурний зміст мовних одиниць.

Формування соціокультурної компетентності учнів – одна з основних вимог до процесу вивчення української мови у школі. Соціокультурна змістова лінія мовної освіти стосується сфери розвитку культури особистості в усіх її аспектах. Національна спрямованість (орієнтація на невіддільність від національного ґрунту, органічне поєднання з національною історією і народними традиціями, збереження культури українського народу) є також одним із пріоритетних напрямів усієї сучасної української шкільної освіти.

Чому ж навчання мови і система навчання в цілому повинні мати соціокультурну орієнтацію? По-перше, треба пам'ятати, що саме «...виховання, створене самим народом або засноване на народних засадах, – як підкреслював К. Д. Ушинський, – має своєрідну виховну силу, якої позбавлені найкращі системи, побудовані на абстрактних або запозичених ідеях...» [9, с. 43]. По-друге, якщо говорити про необхідність залучення людини до світових культурних цінностей, до традицій інших народів, то слід урахувати, що пізнання дитиною світу починається насамперед зі знайомства з найближчим оточенням, своєю країною, її історією і культурою. Для розвитку України як самобутньої і самодостатньої держави, яку поважає світове товариство, актуальне значення має етнокультурна освіта, формування етнокультурної самоідентифікації особистості як необхідної складової її духовності, світогляду й умова інтеграції у світову культуру.

Як відображення національної культури мова має вивчатись у нерозривному зв'язку із засвоєнням культури етносу, тому одним з важливих завдань сучасної лінгводидактики є пошук шляхів впровадження лінгвокультурної інформації в навчальний процес та використання результатів наукових досліджень у ході лінгводидактичної підготовки майбутніх учителів

Проблема реалізації лінгвокультурного підходу у викладанні української мови розглядається у зв'язку з питаннями розробки перспективних технологій навчання (Т. Симоненко), формування

лінгвокультурологічної компетентності вчителя, вихователя (М. Федурко, А. Богуш, І. Давидченко), становлення мовної особистості учня (О. Куш), збагачення його словника «культурнонавантаженими» одиницями мови (М. Федурко, Л. Соловець). Проте залишається актуальним подальше дослідження лінгводидактичних аспектів лінгвокультурології.

Метою статті є розробка методики подання лінгвокультурної інформації учням основної школи у процесі вивчення курсу «Українська мова».

Завдання дослідження: розкрити принципи відбору дидактичного матеріалу для навчання мови в лінгвокраїнознавчому аспекті; визначити методичні прийоми введення народознавчої інформації.

Відбір дидактичного лінгвокультурного матеріалу має здійснюватись насамперед на лексико-фразеологічному рівні, оскільки у формуванні значення мовних одиниць саме цього рівня головну роль виконують екстралінгвістичні фактори. Але необхідно пам'ятати, що внутрішньомовна семантика реляційних одиниць також не позбавлена національно-культурного компонента й опосередковано пов'язана з позалінгвістичною дійсністю (див. [1, с. 51-55]). Так, наприклад, працюючи з фонетичним матеріалом, бачимо, наскільки міцно пізнавальний план викладання мови переплітається з естетичним: звукові особливості й особливості вимови голосних та приголосних української мови, такі, як чітке, нескорочене вимовляння звука [a] в ненаголошеній позиції, дзвінке вимовляння дзвінких шумних приголосних у кінці слова та кінці складу перед глухим приголосним ([дуб], [сад], [гр'адка]), м'яка вимова приголосного [ц'] у більшості позицій (ки[ц']а, коза[ц']кий, [ц']ікавий) та ін., створюють явище, що зветься «красою» мови, її милозвучністю, музикальністю. А естетика і культура мовлення – це, безсумнівно, частина національної культури. «Отже, значущим є сам факт зв'язку між звуком як таким і значенням. Найвиразніше він проступає у

художньому мовленні, коли той чи той автор вдається до прийому звукопису...» [10, с. 165].

Коли працюємо з одиницями словотворчого рівня, пам'ятаємо, що типовою рисою українського фольклору та художніх творів, з ним пов'язаних, а також українського мовлення є демінутиві. Значення демінутивності мають такі українські суфікси: *-ик-*, *-ичок-* (ковалик, возичок), *-ець-* (камінець), *-к-* та похідні (бідолашка, молодичка, козаченько, коханечко, голівонька), *-ц(е)* (відерце, борошенце), *-ус(я)*, *-усь*, *-ась* (бабуся, кумась, Катруся, Юрась). Словотвірне значення таких суфіксів настільки яскраве, що навіть у початковій школі роботу над засвоєнням учнями поняття «суфікс» рекомендують починати зі спостережень за словами зі зменшено-пестливими суфіксами [5, с. 248].

Національно-мовну своєрідність на морфологічному рівні мають, наприклад, стягнені та нестягнені форми прикметників. Стягнені форми є загальноживаними, а нестягнені форми характерні для фольклору (порівн. зірненька *вечірняя*, дівчина *вірняя*, *зелене* жито, *чисте* поле), а також для художніх творів, наприклад: «Там матір *добрю* мою ще *молодую* у могилу нужда та праця положила» (Т. Г. Шевченко).

Отже, реляційні одиниці мови з їхнім прихованим країнознавчим потенціалом при вмілому відборі можуть скласти навчальний матеріал з лінгвокраїнознавства.

Одиниці лексичної системи, безперечно, найбільш явне джерело національно-культурної інформації. Слово є результатом акумуляції в мові явищ і фактів екстралінгвістичного характеру, історичного досвіду поколінь. «Як за обсягом інформації, так і за типом, слова оптимально відображають мовні і позамовні знання про світ. Їх форма майже ідеальна для того, щоб підвести знак під соціально значущий набір значень, часточку інформації про світ з метою фіксування суспільної сукупності знань про предмет або явище, яке виражається словом» [4, с. 15]. Національно-культурна цінність словникового складу стає помітнішою, якщо алфавітну сукупність слів з урахуванням країнознавчої проблематики перетворити в тематичну, оскільки лексичний фон слова визначає тематичні зв'язки слів (пор. тематичні поля лексики «народний календар», «народні свята й обряди», «народна символіка», «народний одяг, кулінарія» тощо). До лексичних груп, сформованих за народознавчою тематикою, входять, крім загальноживаних слів, терміни та професіоналізми, діалектизми, одиниці ономастичної системи, фольклорні номінації, фразеологізми. Фонова лексика української мови, безумовно, має різну концентрацію в різних тематичних групах, але треба враховувати, що майже поряд з кожним словом виникає своєрідне коло знань народознавчого характеру, які можна актуалізувати за допомогою компонентного аналізу, етимологічних довідок, уваги до внутрішньої форми слова, семантичних дериватів, лексико-семантичних

зв'язків між окремими компонентами словника тощо.

Відомості народознавчого характеру збуджують увагу учня, дозволяють уникнути сухості викладу мовознавчої інформації, стають основою розвитку інтересу до того чи того мовного явища. Вміле використання етнокультурних знань у процесі мовної освіти дає можливість «єднати між собою представників певного народу в часі і просторі» [7, с. 54], сприяє формуванню національно-мовної особистості.

Останнім часом наявні методичні спроби поєднати народознавчий і мовний аспекти викладання, проаналізувати граматичні категорії на матеріалі з народознавства, подати лексику і фразеологію в етнокультурному висвітленні, шляхом різних видів роботи на навчальних заняттях сприяти розвитку народознавчих уявлень учнів. Але культурно-виховні можливості мовної освіти найчастіше забезпечуються лише текстами країнознавчої тематики. Через те питання про принципи відбору дидактичного матеріалу для навчання мови в лінгвокраїнознавчому аспекті залишається актуальним.

Лінгвокраїнознавству властива лінгвістична природа, тому основою викладання мови в такому аспекті є методика навчання мови. Однак можна виділити особливі методичні прийоми введення народознавчої інформації. Серед таких:

- (1) просте пояснення реалій (його потрібно запам'ятати);
- (2) завдання на спостереження за прихованою в текстах етнокультурною інформацією (її потрібно виявити);
- (3) введення народознавчої інформації через дидактичний матеріал (зміст) граматичних вправ (коли в текстах вправ систематично подаються відомості з історії, географії тощо);
- (4) подання країнознавчої інформації через семантику фразеологізмів;
- (5) створення спеціальних народознавчих додатків;
- (6) використання країнознавчого плану ілюстрацій та ін.

Розглянемо деякі з цих методичних прийомів більш докладно.

- (1) Пояснення реалій може бути:
 - лінгвістичним (пояснюють саме слово, його значення, подекуди – етимологію);
 - енциклопедичним (це можуть бути різні за обсягом коментарі довідково-енциклопедичного характеру, що містять пояснення самої дійсності).
- (2) Виявити і засвоїти приховану в текстах народознавчу інформацію допомагають:
 - лексико-семантичний аналіз (питання, пов'язані зі значенням слова, у тому числі з його внутрішньою формою);
 - прийоми роботи з текстом, які дозволяють скоротити народознавчу інформацію навчального тексту до ключової лексики;
 - коментування – будь-яке роз'яснення, що стосується конкретного слова або фрази,

певного уривка або всього тексту в цілому. Сприйняття тексту учнями може супроводжуватись потенційними труднощами різного роду. По-перше, можуть зустрітись слова і вирази, що виходять за межі лексичного запасу учнів – маловживані, периферійні для сучасної літературної мови. Подібні утруднення знімаються в лінгвістичному (у тому числі стилістичному) коментарі, найкоротший варіант якого полягає в доборі синонімів до важких (діалектних, архаїчних тощо) висловів або мовних одиниць, що демонструють зовнішні ознаки виразності (наприклад, слова зі зменшено-пестливими суфіксами). По-друге, у текстах зустрічаються вирази з національно-культурною семантикою (назви традиційних процесів, посад, блюд тощо). Тут коментар полягає в поясненні позамовних явищ (так звана «лінгвокраїнознавча семантизація») і може називатись по-різному: історико-літературним, побутовим, соціальним, текстуальним, лінгвокраїнознавчим (див. [1, с. 170]);

- лінгвокультурного плану завдання, що формують навичку презентації вже відомої народознавчої інформації з тієї чи тієї теми.
- (3) Введення етнокультурологічної інформації через зміст граматичних вправ може відбуватися:
- на рівні слів і словосполучень – це сприяє поповненню конкретних лексико-тематичних груп;
 - на рівні зв'язного тексту – передбачається, що країнознавчі тексти підручника розраховані на безпосереднє засвоєння їх змісту, що вони потрібні не тільки для тренування різного роду лінгвістичних умінь і навичок.
- (4) Прийом подання країнознавчих відомостей через семантику фразеологізмів та афоризмів (прислів'їв, приказок) ґрунтується на специфіці цих номінативних одиниць. Загальновідомо, що фразеологічні звороти є неповторною національною особливістю кожної мови. «У фразеологізмах найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, вони становлять найобразнішу частину її лексики» [11, с. 230]. Фразеологізми відображають психологію народу, істотні риси і події його життя, його звичаї. Вивчення походження фразеологізмів вимагає залучення даних багатьох галузей гуманітарних дисциплін, зокрема етнолінгвістики. Зауважимо, що в школі досить активно (у порівнянні з іншими прийомами) використовують цей лінгвокраїнознавчий прийом викладання.
- (5) Прикладом спеціально створеного лінгвокраїнознавчого додатка може служити «Шкільний словник з українознавства» [6], призначений учителям-словесникам. У ньому розглядається найбільш важлива і необхідна народознавча інформація, що розкриває особливості історико-культурного досвіду, національного характеру, світогляду, психології українського народу, його побуту, традицій,

трудової діяльності. Словник містить відомості з етнопедагогіки, народних методів навчання, з педагогіки народного календаря, сімейної етнопедагогіки, матеріали з українського фольклору, з історії української мови тощо.

Джерелами лінгвокультурної інформації можуть бути інші лексикографічні праці такого типу (наприклад, «Енциклопедичний словник символів культури України» [2], словник-довідник «Знаки української етнокультури» [3]), а також науково-популярні видання, що в цікавій формі розповідають про мовні одиниці з національно-культурним змістом (див., наприклад, книгу «Народження і життя фразеологізму» [8]).

(6) Використання в підручнику або на уроці малюнків, картин, схем та інших джерел інформації, що сприймаються зором, – один із випадків реалізації принципу наочності. Про ефективність комбінації вербального каналу повідомлення навчальної інформації з візуальним писали вже основоположники дидактичної науки Я. А. Коменський, К. Д. Ушинський. Дидактичні переваги зорового каналу навчання численні. Сприйняті зором факти легше стають особистим досвідом учня (недарма говорять, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути). Крім того, пропускна здатність зорового каналу сприйняття майже вдесятеро вище слухового, тому перший економічніший за другого. Ці та інші властивості зорової наочності змушують з увагою поставитись до пошуку методичних прийомів, які дозволили би вводити малюнки, картини, фотографії тощо в лінгвонародознавче викладання мови.

Реалізувати у викладацькій практиці прийом зорової семантизації можливо в таких варіантах:

використовувати засоби наочності, спеціально створені для навчального процесу художниками-ілюстраторами, фотографами (див. оформлення підручників);

використовувати картини, малюнки, фотографії, фільми, які для включення в навчальний процес, підбирає вчитель;

спонукати учнів створювати малюнки, достовірні у країнознавчому відношенні.

Народознавчий план засобів зорової наочності є своєрідним і заслуговує (поряд зі слуховою наочністю – музичними ілюстраціями) окремого розгляду.

Отже, основним джерелом лінгвокраїнознавчого дидактичного матеріалу є одиниці лексики (слова, фразеологізми). Розкриття лінгвокультурного потенціалу лексем – один зі шляхів, що дозволяє подолати однобічний підхід до значення слова, більш повно сприйняти його багатоконпонентну семантичну структуру. Здійснювати поступове знайомство учнів з культурними цінностями народу в процесі вивчення програмного матеріалу з української мови і таким чином формувати їхню соціокультурну компетентність дозволяють особливі прийоми введення лінгвокультурної інформації: аспектно лінгвістичне тлумачення

значення слова (на основі компонентного аналізу, пізнання генезису, розкриття лексичного фону, зорової семантизації); енциклопедичне пояснення реалії; робота з текстами країнознавчої тематики, що складають дидактичний матеріал мовних вправ; використання додаткових джерел знань (етимологічних, країнознавчих словників, науково-популярної літератури) про культуру українського народу і відображення її в мові; лінгвокраїнознавче

коментування тощо. Етнокультурна спрямованість опрацювання мовного матеріалу сприяє реалізації завдань соціокультурної змістової лінії навчання української мови.

Перспективою подальшого дослідження є розробка прийомів роботи з одиницями різних мовних рівнів з метою розкриття учням їх лінгвокультурного потенціалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верещагин Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1983. – 269 с.
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Коршун Т. Слово – основний продукт мовленнєвої діяльності, центральна одиниця внутрішнього лексикону / Т. Коршун // Рідні джерела. – 2001. – № 2. – С. 14–17.
5. Методика навчання української мови в початковій школі / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
6. Потапенко О. І. Шкільний словник з українознавства / О. І. Потапенко, В. І. Кузьменко. – К.: Укр. письменник, 1995. – 291 с.
7. Світ українського слова / О. Б. Олійник. – К.: Хрещатик, 1994. – 416 с.
8. Ужченко В. Д. Народження і життя фразеологізму / В. Д. Ужченко. – К.: Рад. шк., 1988. – 278 с.
9. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 1. – С. 43–103.
10. Федурко М. Лінгводидактика під поглядом лінгвокультурології / М. Федурко // Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів: М-ли Міжнародної наук.-практ. конф. – Дрогобич: Просвіт, 2009. – С. 163–167.
11. Юшук І. П. Українська мова: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / І. П. Юшук. – К.: Либідь, 2004. – 640 с.

*Марія Анатольевна Сокаль,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры славянского языкознания,
Государственное учреждение «Южноукраинский национальный
педагогический университет имени К. Д. Ушинского»,
ул. Старопортофранковская, 2б, г. Одесса, Украина*

ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЯ К РЕАЛИЗАЦИИ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДА В КУРСЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Формирование социокультурной компетентности учеников – одно из основных требований к процессу изучения украинского языка в школе. Социокультурная содержательная линия языкового образования касается сферы развития культуры личности во всех ее аспектах. Как отображение национальной культуры язык должен изучаться в неразрывной связи с усвоением культуры этноса, поэтому одна из актуальных задач современной лингводидактики – поиск путей внедрения лингвокультурной информации в учебный процесс и использование результатов научных исследований в ходе методической подготовки будущих учителей.

Целью статьи является разработка методики презентации лингвокультурной информации ученикам основной школы в процессе изучения курса «Украинский язык».

Решение проблемы реализации лингвокультурного подхода предусматривает рассмотрение вопросов отбора дидактического материала для обучения языку в лингвострановедческом аспекте и определение методических приёмов введения народоведческой информации.

Наиболее очевидным источником национально-культурной информации являются единицы лексической системы. Слово – результат аккумуляции в языке явлений и фактов экстралингвистического характера, исторического опыта поколений. Но реляционные единицы языка также обладают скрытым страноведческим потенциалом, их семантика не лишена национально-культурного компонента.

Формировать социокультурную компетентность учеников в процессе изучения программного материала по украинскому языку позволяют особые приемы представления лингвокультурной информации.

Своеобразный круг знаний народоведческого характера, который возникает рядом с языковой единицей, можно актуализировать с помощью компонентного анализа, этимологических справок, текстов страноведческой тематики, внимания к благозвучию языка, связанному с особенностями произношения гласных и согласных, к внутренней форме слова, лексико-семантическим связям между отдельными компонентами словаря, семантическим дериватам и др.

Чаще всего культурно-воспитательные возможности школьного языкового образования обеспечиваются текстами страноведческой тематики. Выявить и усвоить скрытую в текстах народоведческую информацию помогает лексико-семантический анализ (вопросы, связанные со значением слова, его внутренней формой); приемы работы с текстом, позволяющие сократить народоведческую информацию учебного текста до ключевой лексики; комментирование – разъяснения, касающиеся конкретного слова или фразы, определенного отрывка или всего текста в целом. Лингвокультурного плана задания формируют у учеников привычку презентации уже известной народоведческой информации.

Перспективой дальнейшего исследования является разработка приемов работы с единицами разных языковых уровней с целью раскрытия ученикам их лингвокультурного потенциала.

Ключевые слова: социокультурная компетентность учеников, будущий учитель украинского языка, лингвострановедческая подготовка, лингвокультурный подход, этнокультурное содержание языковых единиц.

Marija Anatolyevna Sokal,

Candidate of Philological Sciences (PhD. in Philology),

Associate Professor, Assistant Professor at the Slavic Linguistics Department,

State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»,

26, Staroportofrankivska Str., Odessa, Ukraine

TEACHER TRAINING FOR IMPLEMENTING THE LINGVOCULTURAL APPROACH IN THE COURSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The formation of the students' sociocultural competence is one of the basic requirements for the process of studying the Ukrainian language at school. The socio-cultural content line of linguistic education concerns the sphere of development of the individual's culture in all its aspects. As a reflection of the national culture, the language should be studied in indissoluble connection with the assimilation of the ethnos culture, therefore one of the urgent tasks of modern linguodidactics is to find ways to introduce linguocultural information into the educational process and to use the results of scientific research in the methodical training targeted to the future teachers.

The aim of the article is to develop a methodology for presentation of linguocultural information to students of the secondary school in the course of studying the course «The Ukrainian Language».

Solving the problem of implementing the linguocultural approach involves consideration of the selection of didactic material for teaching language in the linguistic and cultural aspect as well as the determination of methodological methods for introducing ethno-cultural information.

The most obvious source of national-cultural information is the units of the lexical system. The word is the result of the accumulation of phenomena and facts of extralinguistic nature, the historical experience of generations in the language. Although, the relational units of language have latent regional potential, their semantics is not devoid of the national cultural component.

To form the students' sociocultural competence in the process of studying program material on the Ukrainian language allows using special methods of representing lingual cultural information.

The peculiar circle of knowledge of the ethno-cultural character that arises alongside with the linguistic unit can be actualized with the help of the component analysis, etymological references, texts revealing the ethno-cultural round of themes, attention to the euphony of the language associated with the peculiarities of the pronunciation of vowels and consonants, the inner form of the word, lexico-semantic links between separate components of the vocabulary, semantic derivatives, etc.

More often, cultural and educational opportunities for school language education are provided by the texts revealing the ethno-cultural round of themes. The lexical-semantic analysis (questions connected with the meaning of the word, its inner form) helps to identify and assimilate the popular science information hidden in the texts; methods of working with the text, which allow us to reduce the ethnic and national information of the text to the key vocabulary; comments-explanations regarding a particular word or phrase, a certain passage or the whole text. The linguistic and cultural plan of the task form the students' habit of the presentation of already well-known ethnic-national information.

The prospect of further research is seen in the development of the methods facilitating the work with the units of different linguistic levels in order to disclose to the students their lingua-cultural potential.

Key words: pupils' socio-cultural competence, future teacher of the Ukrainian language, linguistic-cultural studies, linguocultural approach, ethno-cultural content of linguistic units.

Подано до редакції: 1.09.2017 р.

Рекомендовано до друку: 14.09.2017 р.

Рецензент: д.пед.н., професор А. М. Богущ